

Арабаджи Н.Б.

кандидат юридичних наук,

доцент, доцент кафедри Державно-правових дисциплін

Міжнародний гуманітарний університет

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ НА ДЕРЖАВНОМУ КОРДОНІ

Проблематика дослідження. З набуттям державної незалежності зовнішньополітичний курс України концентрує в собі національні інтереси як країни, що не має жодних територіальних претензій до суміжних держав та жодним чином не посягає на суверенітет та територіальну цілісність будь-якої країни світу. Водночас, українська сторона рішуче засуджує будь-яке втручання у внутрішні справи нашої держави з боку інших держав, особливо на тлі значного загострення внутрішньополітичної ситуації в країні.

На превеликий жаль, необхідно зазначити, що упродовж останнього часу спостерігається інтенсивна політизація питань державно-територіального статусу окремих регіонів України з боку деяких країн, що мають наміри порушити політичну стабільність та зовнішньополітичну безпеку України. Тому для нашої держави одним з пріоритетних і найважливіших напрямків діяльності з точки зору безпеки людини, охорони її прав і свобод є забезпечення стійкого правового порядку. Саме він може забезпечити охорону людини як від сваволі самої держави та її органів, так і від протиправних дій інших суб'єктів. Тому забезпечення функціональності державного кордону сприяє інституціоналізації правового порядку.

Аналіз досліджень. Аналіз останніх досліджень і публікацій у науці свідчить, що дослідженню процесів інституціоналізації правового порядку на державному кордоні присвячені роботи дослідників: А.Л. Боднаря, А.М. Дьогтяря, М.О. Трюхана, М.М. Литвина,

М.А. Нартова, Л.В. Осовальюка, В.К. Плешка, В.С. Сіцінського, Б.Д. Трегубова та інших науковців. Водночас, врегулювання вище зазначеного аспекту, обумовлює необхідність у проведенні подальших наукових досліджень з цієї проблематики.

Мета статті — проаналізувати сутність та особливості «правового порядку» на державному кордоні.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи сучасний стан та проблемні питання інституціоналізації правового порядку на державному кордоні, необхідно, на нашу думку, розпочати з загальної характеристики базової термінології.

Кордон представляє собою не просто «лінію» на карті. Кордони – це результат протистояння і взаємодії соціальних спільнот (у тому числі і держав), зіткнення і асиміляції різних ідентичностей, і тому виконують різні функції, у тому числі й символічні, що є важливими як для соціуму, так і для держави. Кордон не тільки розмежовує, роз'єднує. Він також консолідує людей, території, інтегрує і інституціоналізує різні суспільні спільноти, культурні, економічні і політичні процеси, спрямовує їх у єдине, властиве даній конфігурації прикордоння, русло і динаміку.

Державний кордон є одним із складників цивілізованого людського існування, який, супроводжуючи соціум з давніх-давен, перетворився у своєрідну двомірну константу, що володіє здатністю і розмежовувати, і об'єднувати території, людей, культури, інтереси, політику, економіку, ідеологію тощо. Ця «дво-

їстість» природи державного кордону виявляє себе і у тому, що державний кордон, відділяючи (розділяючи) території різних держав, насправді одночасно є «лінією дотику» цих прикордонних територій з усією їхньою інфраструктурою.

Щодо ролі правопорядку в науковій літературі, то це питання розглядається з різних позицій, і насамперед, із погляду інтересів особи та держави, адже потреби та інтереси суспільства й держави у всі часи вимагали впорядкованості і стабільності соціального життя. «Правопорядок, – зазначає Ю. Оборотов, – виступає як смислове призначення права, яке досягається забезпеченням стабільності людського буття» [1, с. 6]

Показово, що правовий порядок найчастіше розглядають у контексті саме правових цінностей, тим самим підкреслюючи винятковий статус цього феномена. На користь такої позиції, як наголошується в літературі, свідчить те, що право за своєю природою є ціннісно-нормативною системою порядку, а тому саме явище порядку, як правило, лежить в основі будь-якого права. Отже, це дає змогу вченим стверджувати, що правовий порядок є саме тією правовою цінністю, яка значною мірою визначає цінність самого права [2, с. 28–29].

Відсутність правового порядку справляє руйнівний вплив на суспільство, унеможливує задоволення потреб, забезпечення інтересів та цілей. Це може виявлятися, насамперед, у незахищеності прав, свобод та інтересів громадян, загрозі життю, здоров'ю та гідності людей, позбавленні гарантій соціального захисту і добробуту, у соціальному розшаруванні суспільства, свавіллі з боку органів влади, недосконалості прийнятих законів та інших нормативно-правових актів, низькій якості діяльності правозастосовних органів і, нарешті, в неправомірній поведінці інших суб'єктів права. Тобто з позицій особи правовий порядок виступає, в першу чергу, як засіб захисту її прав, свобод і законних інтересів. Він забезпечує охорону людини як від

сваволі самої держави та її органів, так і від протиправних дій інших суб'єктів. «Держава з цієї точки зору виступає як специфічне утворення, призначення якої полягає в забезпеченні стабільності та стійкого розвитку соціуму» [3, с. 138], – наголошує О. Петришин. Зважаючи на це, забезпечення правопорядку є одним з основних і найважливіших напрямів діяльності держави з точки зору безпеки людини, охорони її прав і свобод.

Щодо його кордонів, то вагому роль відіграють саме зовнішні кордони, які проходять, насамперед, у трьох основних вимірах. По-перше, це межа приватного життя, де регулятивний вплив права має опосередкований характер, а правовий порядок як такий відсутній. При цьому особливість такого кордону правового порядку визначається, насамперед, межами свободи індивіда та соціальних груп. По-друге, це межа громадянського суспільства, яке, також будучи аутопойезисною системою, має власні кордони та внутрішні структури, однак вплив правового порядку на порядок, встановлений у громадянському суспільстві, є таким, що визначається як частка цілого. При цьому в громадянському суспільстві існують і інші порядки. Нарешті, по-третє, правовий порядок має кордони, встановлені просторовими межами дії права, яке є ціннісно-нормативною основою для цього правового порядку. Існування правового порядку поза межами дії права є неможливою, у зв'язку з чим межею правового порядку є межа правової системи. Тут варто підкреслити, що саме внутрішня структурованість правового порядку визначає, що входить в його систему, а що є середовищем, фоном його існування.

Інституціоналізація правового порядку на державному кордоні відбувається під впливом цілого комплексу факторів, найважливішими серед яких є функціональність державних кордонів. Виконання державним кордоном цілого комплексу функцій – контактних (пов'язуючих), фільтруючих (наприклад, митних кордонів), та поділяючих (бар'єрних) [4, с.66] потре-

бує відповідного правового підґрунтя. Правове регулювання функціонування кордону має забезпечувати ефективне виконання кордоном цих та інших важливих для суспільства і держави функцій, формує певну сферу суспільних (правових) відносин, які виникають на цьому ґрунті і утворюють впорядкований таким чином правовий простір.

Про актуальність проблеми забезпечення правового порядку на державному кордоні для України свідчить те, що стан безпечності і захищеності громадян у цілому ряді територій країни викликає обґрунтовані претензії суспільства. Так, виявилось, що значна частина державного кордону з Білоруссю на тридцять першому році незалежності України виявилася надійно не облаштованим. Як зазначає директор Центру досліджень проблем національної безпеки університету «Острозька академія» Т. Жовтенко, «прикро констатувати, але українсько-білоруський кордон з точки зору його захищеності реальної, з точки зору практичних речей, які б захищали цей кордон від несанкціонованого перетину, на жаль, він далеко не в такому стані, в якому можна було би очікувати. Тим більше, враховуючи загрози, які є сьогодні [5].

Значення цієї проблеми для забезпечення загальнонаціонального правового порядку в Україні підсилюється і тим, що при загальній протяжності сухопутних кордонів більш ніж 5,6 тис км, у нас склалося дуже значне різноманіття прикордонних регіонів (на Закарпатті, на Поліссі, на Слобожанщині, у Приазов'ї та Причорномор'ї, у Бесарабії та ін.), які відрізняються як межуванням з різними державами (Угорщиною, Польщею, Білоруссю, Росією, Румунією, Молдовою та ін.), етнічним складом населення, його політичними орієнтаціями, характером і гостротою соціальних та інших проблем, викликів і загроз. Це вимагає ґрунтовного дослідження задля того, як наша країна може запобігати негативним для своєї національної безпеки негативним подіям і процесам у цих регіонах, зміцнюючи тут правовий порядок, що буде

позитивно відбиватися на стані правового життя усього суспільства.

Проблематика правового порядку у контексті державного кордону має два відносно самостійних аспекти. Перший – вплив державного кордону, правового порядку на кордоні на правовий порядок у суспільстві. Друге – вплив стану загальносуспільного правового порядку на рівень охорони державного кордону, правовий порядок на кордоні. Ці дві сторони проблематики співвідношення кордону і правового порядку, існуючі тут взаємозв'язки і залежності поки-що не отримали адекватного їй значення дослідження і висвітленню у юридичній літературі.

Першими кроками у цьому напрямку стали кандидатська дисертація А.А. Радзілевича та докторська дисертація Ю.Б. Курилюка. Щоправда, А.А. Радзілевичем сюжет щодо прикордонного правового порядку презентується з позицій його місця у національному правовому порядку як різновиду регіонального [6]. У дослідженні Ю.Б.Курилюка його предметом було обрано правовий порядок у контексті адміністративно-правового та кримінологічного забезпечення [7]. Як невід'ємний і обов'язковий чинник формування цілісного державнотериторіального організму [7, с.36], саме державний кордон підкреслює цю територіально-суспільно-політичну (і правову) цілісність. Кордон і правовий порядок, як і інші одне до одного дотичні явища, взаємодіють у діалогічному режимі, тобто здійснюють обопільний вплив одне на одного.

Ю.Б. Курилюк позначив питання ролі і значення кордону для правового порядку, присвятивши у своїй докторській дисертації цій проблемі окремий підрозділ, так і назвавши його: «Значення державного кордону для забезпечення правопорядку». Учений справедливо зазначає, що державний кордон і правопорядок - взаємозалежні категорії. Державний кордон є першоосновою та цінністю правопорядку будь-якої держави, адже без існування чітко окреслених і нормативно-врегульованих меж свого суверенітету

держава, як основний суб'єкт забезпечення правопорядку, не спроможна окреслити і межі того простору, в якому діятимуть установлені нею правові норми й уповноважені державні органи охорони правопорядку [7, с. 39].

Феномен державного кордону є свого роду символом потуги держави, інтегрованим показником її здатності протидіяти зовнішнім (інколи і внутрішнім) загрозам. Як зазначає Ю.Б.Курилюк, кордон споконвіку вважається природним місцем розташування прикордонних, митних та інших, здебільшого мілітаризованих, структур, покликаних забезпечувати прикордонну безпеку держави як складову національної безпеки. Мета діяльності таких структур полягає в тому, щоб зменшити вразливість (хаос і безладдя) неконтрольованого кордону, щоб поліпшити якість життя мешканців і законних підприємств і зменшити ризик для економічної життєздатності країни.

Шлях для досягнення цього полягає в тому, що єдиний спосіб увійти до України – це через законні канали, а ті, хто порушує законодавство про державний кордон, обов'язково був за це покараний [7, с.37]. Феномен державного кордону у його правовій формі конститує не тільки концепт правового порядку на самому державному кордоні, що саме по собі вже є важливим, але й його поширенням вглиб території країни, передусім, на прикордонні місцевості.

Як зазначають дослідники, кордон, як один із факторів, що «конструює» людське світобачення, створює і такий феномен, як прикордоння [8, с.16], де стикаються хаос і порядок, тут формуються точки перетину і вогнища біфуркацій, і саме тут формується своєрідна «прикордонна свідомість» [9, с.127]. Кордони відгороджують мешканців відповідної території від загроз, що йдуть з-за них, які, в свою чергу, в масовій уяві мають здебільшого негативний характер. Звідси розуміння кордону невіддільно зв'язується з поняттям державної безпеки та неминучістю задіяння для її забезпечення уповноважених державних інституцій [7, с. 37].

Концепт державного кордону є одним із системоутворюючих для держави компонентів: саме державний кордон визначає чіткі територіальні координати функціонування державної влади, просторові межі населення і громадянства, влади і державного суверенітету, і лежить в основі концептуалізації суспільної системи (з її політичними, економічними, соціальними, культурними, ідеологічними складовими) як цілісного утворення.

Концепт кордону асоціюється зі свободою і несвободою, можливостями та обмеженістю тощо. Більше того, кордони виступають у якості своєрідної «мембрани», скрізь яку здійснюється зовнішній тиск на державу як суспільний інститут, що призводить до її трансформації. Це зазначав С. Гантінгтон: «Державна влада значною мірою втратила можливість контролювати потік коштів, які спрямовуються у країну і назвні, і зіштовхується зі все більшими труднощами у контролюванні потоку ідей, технологій, товарів і людей. Коротше кажучи, державні кордони стали максимально прозорими. Усі ці зміни призвели до того, що ми стали свідками поступового відмирання твердої держави «білярдної кулі»... і виникнення складного, різноманітного і багаторівневого міжнародного порядку, який дуже нагадує середньовічний» [9, с. 37]. Можливо дискутувати з відомим мислителем відносно того, чи дійсно державні кордони були колись надійними і непроникними, «як фортечні мури», але цілком очевидно, що стан державного кордону, рівень і якість його охорони значною мірою відбивається на внутрішньому стані держави і суспільства, правовому порядку у них. Це наочно свідчить ситуація в Україні, багаторічне протистояння з Росією, яка використовує слабкості охорони державних кордонів для підкорення України.

Дуже важливий потенціал впливу кордону на загальну ситуацію в країні, у тому числі і у правовій сфері, відзначає О. Ю. Малиновська «...пропускаючи корисні для національної економіки комунікації із зовнішнім світом

і затримуючи негативні й шкідливі, державні кордони впливають на геополітичну ситуацію в регіоні, внутрішню і зовнішню політику держави та розвиток прикордонних районів» [10, с. 8]. Це вказує на масштабність, комплексність ролі і значення державного кордону для функціонування суспільства у цілому, і правового порядку як його складової. З іншого боку, саме сучасна держава, яка є правовою у тісній взаємодії з громадянським суспільством, зазначає В.К.Колпаков, є надійним підґрунтям для підтримання національної безпеки у прикордонній сфері [11, с. 162], а також прикордонного правового порядку.

Справедливою є і думка, що відсутність належного правопорядку чинить безпосередній негативний вплив на ефективність системи охорони державного кордону, призводить до нехтування правовими основами прикордонної безпеки держави, постійних незаконних перетинань державного кордону чи руйнування інших упорядкованих внутрішньодер-

жавних відносин у прикордонній сфері, аж до «перетворення правопорядку в антипорядок та гібридизацію права, за якої принцип доцільності поглине законність і невідворотність відповідальності» [12, с. 24].

Висновки. Державний кордон є не тільки «зовнішньою лінією», яка відділяє «наш» і «чужий» правові порядки, звичний для нашого суспільства, і не притаманний йому устрої суспільного і правового буття. Він є своєрідним показником здатності держави забезпечувати порядок і безпеку суспільства на периферії, на найбільш вразливих рубежах своєї території.

Саме таке значення кордону уявляється сьогодні дуже значущим у тому сенсі, що навіть найбільш потужні і розвинені сучасні держави мають певні труднощі з забезпеченням правового порядку безпосередньо на своїх кордонах у зв'язку з посиленням еміграційних потоків на європейському та американському континентах та ін.

Анотація

У статті проаналізовано поняття кордону, що представляє собою не просто «лінію» на карті, а як результат протистояння і взаємодії соціальних спільнот (у тому числі і держав), зіткнення і асиміляції різних ідентичностей, і тому виконує різні функції, у тому числі й символічні, що є важливим як для соціуму, так і для держави.

Визначена двояка природа державного кордону: кордон не тільки розмежовує і роз'єднує. Він також консолідує людей, території, інтегрує і інституціоналізує різні суспільні спільноти, культурні, економічні і політичні процеси, спрямовує їх у єдине, властиве конкретній конфігурації прикордоння, русло і динаміку. Ця «двоїстість» природи державного кордону виявляє себе і у тому, що державний кордон, відділяючи (розділяючи) території різних держав, насправді одночасно є «лінією дотику» цих прикордонних територій з усією їхньою інфраструктурою.

Встановлено, що під категорією правовий порядок розуміється смислове призначення права, яке досягається забезпеченням стабільності людського буття.

Продемонстровано, що правовий порядок найчастіше розглядають у контексті правових цінностей. В цьому контексті, правовий порядок є саме тією правовою цінністю, яка значною мірою визначає цінність самого права.

Стверджується, що відсутність правового порядку справляє руйнівний вплив на суспільство, унеможливує задоволення потреб, забезпечення інтересів та цілей. Тобто з позицій особи правовий порядок виступає, в першу чергу, як засіб захисту її прав, свобод і законних інтересів. Він забезпечує охорону людини як від сваволі самої держави та її органів, так і від протиправних дій інших суб'єктів. З цієї позиції, право, за своєю природою, є ціннісно-нормативною системою порядку, а тому саме явище порядку, як правило, лежить в основі будь-якого права.

Акцентується увага на тому, що одним з основних і найважливіших напрямів діяльності держави з точки зору безпеки людини, охорони її прав і свобод є забезпечення стійкого правового порядку.

Підкреслюється, що вагому роль в державі відіграють саме зовнішні кордони, які проходять у трьох основних вимірах. По-перше, це межа приватного життя, де регулятивний вплив права має опосередкований характер, а правовий порядок як такий відсутній. При цьому особливість такого кордону правового порядку визначається, насамперед, межами свободи індивіда та соціальних груп. По-друге, це межа громадянського суспільства, яке, також будучи аутопойезисною системою, має власні кордони та внутрішні структури, однак вплив правового порядку на порядок, встановлений у громадянському суспільстві, є таким, що визначається як частка цілого. При цьому в громадянському суспільстві існують і інші порядки. Нарешті, по-третє, правовий порядок має кордони, встановлені просторовими межами дії права, яке є ціннісно-нормативною основою для цього правового порядку. Існування правового порядку поза межами дії права є неможливою, у зв'язку з чим межею правового порядку є межа правової системи держави.

Значається, що інституціоналізація правового порядку на державному кордоні відбувається під впливом цілого комплексу факторів, найважливішими серед яких є функціональність державних кордонів.

Ключові слова: правовий порядок, забезпечення правопорядку, державний кордон, інституціоналізація, захист державного кордону, межі кордону.

Arabadzhy N.B. Institutionalization of the legal order at the state border

In the article analyzed the concept of the border, which is not just a “line” on the map, but as a result of the confrontation and interaction of social communities (including states), the collision and assimilation of different identities, and therefore performs various functions, including symbolic ones, is analyzed. is important for both society and the state.

The dual nature of the state border is defined: the border not only demarcates and separates. It also consolidates people, territories, integrates and institutionalizes various social communities, cultural, economic and political processes, directs them into a single channel and dynamics characteristic of the specific border configuration. This “duality” of the nature of the state border also manifests itself in the fact that the state border, separating (separating) the territories of different states, is actually at the same time a “line of contact” of these border territories with all their infrastructure.

It was established that the category of legal order means the meaningful purpose of law, which is achieved by ensuring the stability of human existence.

It has been demonstrated that the legal order is most often considered in the context of legal values. In this context, the legal order is precisely that legal value that largely determines the value of the law itself.

It is claimed that the lack of legal order has a destructive effect on society, makes it impossible to satisfy needs, ensure interests and goals. That is, from the point of view of a person, the legal order acts, first of all, as a means of protecting his rights, freedoms and legitimate interests. It ensures the protection of a person both from the arbitrariness of the state itself and its bodies, and from the illegal actions of other subjects. From this position, law, by its very nature, is a value-normative system of order, and therefore the very phenomenon of order, as a rule, lies at the basis of any law.

Attention is focused on the fact that one of the main and most important directions of the state's activity from the point of view of human security, protection of his rights and freedoms is the provision of a stable legal order.

It is emphasized that an important role in the state is played by the external borders, which pass in three main dimensions. First, it is the limit of private life, where the regulatory influence of the law is indirect, and the legal order as such is absent. At the same time, the peculiarity of such a border of the legal order is determined, first of all, by the limits of the freedom of the individual and social groups. Secondly, it is the limit of civil society, which, being also an autopoietic system, has its own boundaries and internal structures, but the influence of the legal order on the order established in civil society is such that it is defined as a part of the whole. At the same time, there are other orders in civil society. Finally, thirdly, the legal order has boundaries established by the spatial boundaries of the law, which is the value-normative basis for this legal order. The existence of a legal order outside the scope of the law is impossible, therefore the limit of the legal order is the limit of the legal system of the state.

It is noted that the institutionalization of the legal order at the state border occurs under the influence of a whole set of factors, the most important of which is the functionality of state borders.

Key words: legal order, law enforcement, state border, institutionalization, protection of the state border, border boundaries.

Список використаних джерел:

1. Оборотов Ю. Н. Аксионормативные начала правопорядка. Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри: тези Міжнар. наук.-практ. конф. / за заг. ред. Ю. М. Оборотова. Одеса: Феникс, 2008. С. 5–7
2. Арабаджи Н. Б. Економічна цінність правового порядку. Часопис Київського університету права. 2016. № 1. С. 28–31
3. Петришин О. Проблеми соціалізації правової науки. *Право України*. 2010. № 4. С. 133–142
4. Цветкова О. В. Феномен государственной границы. *Власть*. 2015. Том 22. № 8. С. 66–69.
5. Подорож кордоном України і Білорусі: тисяча кілометрів під загрозою вторгнення мігрантів? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/kordon-migranty-ukraina-bilorus/315.html>
6. Радзілевич Д. А. Регіональний правовий порядок в Україні: загальнотеоретичне дослідження. Дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Одеса. 2019. 266 с.
7. Курилюк, Ю. Б. Адміністративно-правові та кримінологічні засади забезпечення правопорядку в прикордонній сфері України. Дис... докт. юрид. наук. 12.00.07, 12.00.08. Київ-Запоріжжя 2020. 472 с
8. Радзілевич Д. А. Регіональний правовий порядок в Україні: загальнотеоретичне дослідження. Автореф.. дис... канд. юрид. наук. Одеса, 2019. 24 с.
9. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. М. : АСТ. 2005. 603 с.
10. Малиновська О. Ю. Політико-географічні аспекти формування та функціонування західного державного кордону України : автореф. дис. ... канд. геогр. наук.: спец. 11.00.02. К., 2002. 19 с
11. Колпаков В. К. Охорона національних інтересів України у прикордонній сфері (адміністративно-правовий аспект). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: ПРАВО. 2015. Вип. 32(1). С. 162.
12. Туляков В. О. Сингулярність кримінального права та державний примус. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані : монографія. За ред. О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова. Миколаїв: Іліон. 2016. С. 23–30.